

Converses

«Volia canviar la meua vida i investigar
les causes de l'opressió de les dones»

Conversa amb Frigga Haug

Vanessa Vidal Mayor

Frigga Haug ha estat inspiradora del «treball de memòria col·lectiva» (*Kollektive Erinnerungsarbeit*) centrat en les dones a l'Alemanya artificialment dividida després de la Segona Guerra Mundial. Amb la seua pregunta: «Dones: víctimes o perpetradores?» va invertir d'una manera crítica i revolucionària la imatge de la dona, també la que proposaven les feministes a l'època. El polèmic canvi que aquest interrogant va suscitar —de la dona com a víctima a la dona com a perpetradora i transmissora de rols heretats socialment— va obrir les portes a una visió diferent de la dona. Aquesta visió, desenvolupada des del «treball de memòria col·lectiva» citat, ha anat ampliant i actualitzant-se amb una apropiació molt brillant d'algunes tesis de Marx. Frigga Haug és una de les principals pensadores i defensores del marxisme-feminisme en l'actualitat. És coeditora de la revista *Das Argument*, una de les revistes clau en el moviment del 1968, que manté la seua influència i importància avui, així com del Diccionari històric-crític del marxisme (*Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*) i del Diccionari històric-crític del feminisme (*Historisch-kritisches Wörterbuch des Feminismus*), dos projectes de l'Institut de Teoria Crítica de Berlín, del qual és membre des de la seua fundació el 1996. Les seues tesis revolucionàries, tant pel que fa a la recepció del marxisme com a la seua reformulació del feminisme, no són encara molt conegudes entre nosaltres, i això és el que motiva —entre altres raons— l'entrevista per a aquest número de *L'Espill*, dedicat al mig segle que s'ha escolat d'ençà del 1968, any que va ser central per a ambdós moviments. Frigga Haug ha estat testimoni i protagonista excepcional d'aquest període de la història.

Vanessa Vidal Mayor (Callosa d'En Sarrià, la Marina Baixa, 1975) és professora d'Estètica i Filosofia de les Arts al Departament de Filosofia de la Universitat de València. El 2016 va defensar la seua tesi de doctorat sobre la filosofia de Theodor W. Adorno

D'entrada, vull agrair-li molt especialment que haja acceptat fer aquesta entrevista per a la revista L'Espill. I comencem tot seguit: ja que vostè ha contribuït a partir de 1994 amb els seus treballs i pràctiques sobre la idea i la praxi del «treball col·lectiu de memòria», m'agradaria encetar l'entrevista fent-li algunes preguntes sobre la seua infantesa en l'època de la Segona Guerra Mundial i del nacionalsocialisme a la regió del Ruhr. Què li duu a la memòria aquella època?

Vivíem en el camp, en una zona de muntanya de la regió del Ruhr, ma mare, vídua de guerra, i els seus quatre fills. Quan s'acabà la guerra, en maig de 1945, jo tenia set anys. De la guerra mateixa, en recorde ben poques coses, però molt clares. Em venen a la memòria les sirenes, que sonaven sinistrament per la nit. Sonava l'alarma aèria i aleshores havíem d'alçar-nos del llit com un llamp. Ma mare ficava el més menut, el nadó, en el carret, que sempre estava preparat amb els documents més importants i algunes joies, i ens enviava fora de casa, per davant d'ells. I nosaltres corríem junts per un camp ple de rostolls fins arribar a un búnquer, on la gent del petit poble intentava resguardar-se de les bombes. Aquelles nits no es feia mai fosc, tot el cel estava il·luminat com si fos de dia per les bombes, les quals, amb cua com de míssil, brunzien quan queien a terra i el soroll dels impactes era monstruós. A l'endemà, tot el bosc estava ple de cintetes platejades i trossets de paper de plata que nosaltres recollíem com si foren tresors. On vivíem nosaltres caigué només una bomba una vegada i destrossà la vila més gran de la zona. Fins avui, el so de les sirenes m'afecta com un colp, em deixa el cor parat i em fa difícil respirar. Quan Düsseldorf va ser destruït en una nit per incomptables bombes, nosaltres ho vam veure com si les nombroses estrelles caigueren del cel totes juntes i al mateix temps. Encara m'intimida l'amenaça d'un perill sense nom en l'obscuritat i la claredat del foc en un fosc cel nocturn.

Hi havia cràters de les bombes per tot arreu, també en el riu Ruhr, on nosaltres aprenguérem a nadar. Així podíem fer algunes braçades d'una banda del cràter a l'altra i explicar cada dia, a casa, quantes braçades ja havíem aconseguit fer. Quan fèiem sis braçades sense tocar fons, consideràvem que ja podíem nadar.

Només vaig veure mon pare una vegada. S'acomiadava de nosaltres vestit d'uniforme i reia mentre ma mare plorava. Tanmateix, ens animava a la meva germana i a mi a riure amb ell, cosa que fèiem. Això ja em semblava en aquell moment una mena de traïció.

També teníem por del camp que hi havia a la part més baixa de la muntanya, on vivien els treballadors estrangers dels països de l'est. D'ells es donava per suposat un perill sense nom, per això se'ns havia prohibit anar al camp, encara que de fet, recurrentment i fascinats, hi anàvem d'amagat per a provar la nostra valentia.

Un matí vam veure, amb sentiments ambivalents, banderes blanques penjades en les cases que hi havia més enllà de la vall. Se'ns va dir que havíem perdut la guerra i ens havíem entregat. A mi em va parèixer una desgràcia, perquè jo no volia perdre i menys encara, entregar-me a qualsevol. No vaig preguntar més sobre tot plegat perquè la nostra mare no semblava estar infeliç i sobretot, perquè ara podíem escodrinyar i agafar tot allò que hi havia en els clots abandonats del bosc, on havien habitat els soldats, i viure aventures. Portàvem papereres i fotos de Hitler a casa com si foren el nostre botí. La mare substituïa les fotos per fotos de paisatges i flors. Així sentíem que podíem ser útils i això ens omplia d'orgull.

I me'n recorde també que anàvem tots els dies a buscar llet a casa d'un pagès d'allà. El camí era llarg i la lletera pesava molt. Però la mare deia que era una sort que el pagès ens donés llet. Tinc encara un viu record de la por que tenia a les oques, amb els colls tan llargs, que volien barrar-me el pas. De fet, era cada vegada un triomf aconseguir passar davant de les oques.

La mare ens deixava sovint tots sols, perquè havia de guanyar diners. Una vegada vam encendre la casa de dalt a baix, una altra vam tirar un misto a la paperera de la cuina, en un altra ocasió es van cremar els avets del voltant de casa. En tots els casos vingueren corrents els veïns i ens ajudaren, apagaren el foc i ens tragueren fora de la casa. Però ningú s'enfadava realment amb nosaltres, perquè estàvem sols. Ho entenien només com un altra desgràcia. Dècades després, el 1991, vaig publicar un llibre sobre 'L'altra por de les dones' (*Die andere Angst von Frauen*).

Vam anar a una escola rural al poble que hi havia més avall, prop de la muntanya. Això volia dir que només hi havia dues aules: els diferents nivells s'ordenaven en les diferents files i a tots se'ls donava simultàniament alguna cosa per fer. Això ho anomenaven fer classe i mai va ser feixuc. Un poc abans que jo abandonés l'escola rural per anar a l'institut de secundària a la ciutat, és a dir, en quart de primària, van aparèixer en l'escola signes dels nous temps. Una mestra molt jove ens premiava pel nostre esforç amb una targeta cada hora de classe. Hi escrivia amb una lletra molt bonica, en roig, dites i frases fetes, com ara «sense esforç no hi ha premi». Nosaltres havíem de col·leccionar-les i, quan n'havíem reunit deu, se'ns donava el premi anhelat, que era una targeta de molts colors. A mi tot allò em semblava injust perquè jo, que sense cap dubte era la millor de la classe, mai vaig arribar a reunir les deu targetes, i semblava que era una malfaenera. No era allò que se'n diu aplicada.

A partir de 1994 vostè començà a investigar d'una manera teòrica i, alhora, a introduir en la pràctica el «treball de la memòria col·lectiva» (Kollektive Erinnerungsarbeit). Aquesta investigació tenia com a objecte la memòria col·lectiva de les dones

individuals i ha estat una aportació extremadament important per a la cultura de la memòria a Alemanya. Com entén el treball col·lectiu de memòria i com relaciona aquest treball col·lectiu amb els individus particulars? O, dit d'una manera més concreta, ¿quina relació hi ha entre el treball col·lectiu de memòria i els seus records individuals d'aquesta època?

Es tracta, doncs, del treball de la memòria col·lectiva i de mi mateixa com a estudiant i mare. La pregunta, implícita, sobre la relació de l'individu amb el col·lectiu es respon millor d'una manera històrica i a l'inrevés, és a dir, sobre la relació del col·lectiu amb l'individu.

Jo vaig ser membre de l'Aliança Socialista de Dones de Berlín (*Sozialistischer Frauenbund Berlin*) des que vaig eixir de la soledat d'una estudiant amb un fill desplaçada al poble i vaig tornar a la ciutat dels meus anys com a estudiant per a recuperar de nou la cultura del ressorgiment, de l'estudi, del voler canviar la societat i del creure que es podia canviar. Era una estudiant conscient de la meua vàlua, membre de l'Aliança Socialista de Dones i membre del Consell d'Estudiants. Estava entusiasmada amb l'estudi, amb la llibertat de poder organitzar per mi mateixa la meua vida. Podia estudiar o ballar quan jo volia. Això s'havia acabat quan vaig tenir una filla del matrimoni amb un estudiant. Un dels dos havia de guanyar un sou regularment i per això ens vam traslladar a Colònia, on el meu home havia aconseguit un treball en una emissora de ràdio. Però jo, encara que volia la meua filla, em vaig desesperar en el poble amb la xiqueta. Em sentia com atrapada en un parany i vaig experimentar per primera vegada, o així almenys em va semblar a mi, que ser dona significa opressió. Me'n vaig escapar i vaig tornar a Berlín el 1965. Em vaig separar i me'n vaig anar a viure, amb la meua filla, amb un altre estudiant. Ens vam casar prompte.

En aquell temps em vaig dedicar a traduir, ja que, com que no havia acabat els estudis, no trobava treball. Primer vaig traduir a l'alemany dos llibres per a l'editorial Suhrkamp: *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, d'Erving Goffman, i *Method and Measurement in Sociology*, d'Aaron V. Cicourel. En un primer moment, considerava la traducció només com una ocupació temporal, però els dos autors van influir d'una manera persistent en la meua trajectòria científica posterior. El primer, Erving Goffman, es va convertir en imprescindible per a tota la meua investigació sobre la vida quotidiana, o, dit d'una altra manera, sota la seua influència vaig fer cada vegada més investigació sobre la vida quotidiana. El segon autor, Aaron V. Cicourel, m'acompanya fins avui en la qüestió de com s'ha de fer investigació social qualitativa d'una manera metòdica. Això es va convertir en el punt fort de la meua tesi d'habilitació, que es titulava 'Teoria dialèctica i mètode empíric' (1976).

Vaig formar part del Consell d'Acció per l'Alliberament de la Dona (*Aktionsrat zur Befreiung der Frau*), que s'havia fundat dins del moviment de 1968. Ja la segona vegada que ens vam reunir, vaig intentar convèncer les més de 50 dones que s'hi van aplegar que no podríem fer cap acció abans d'haver investigat d'on provenia, de fet, l'opressió de les dones. Dit breument, vaig convertir el Consell d'Acció en un projecte d'investigació amb molts grups de formació, en la mesura que això era possible en l'època del moviment estudiantil.

Quan el nostre grup de formació —cada grup de formació tenia al voltant de deu membres i podia romandre, d'acord amb els estatuts, un any com a grup; després es tornava a dividir en deu grups de formació i així fins que tota la ciutat, tota la part femenina de la ciutat estigués preparada per a un canvi de la societat— ja havia estat un any treballant, vam decidir no separar-nos, sinó que vam prometre'ns a nosaltres mateixes, i al Ple, posar per escrit totes les grans experiències que havíem tingut d'aprendre i viatjar en comú i en les nostres aparicions públiques. És a dir, vam decidir escriure un llibre i posar-lo a disposició del Moviment de les Dones (*Frauenbewegung*). Totes les dones del grup, que venien de diferents professions —secretàries, mestres, infermeres, estudiantes, metgesses, llibreteres, violinistes— havien après a escriure bé i totes es posaren a treballar amb fervor. Però cap no va ser capaç de reflectir en els diversos articles la història de fer-se humà d'una manera sensata amb figures de dones. A partir d'aquest moment, vam canviar d'orientació i cadascuna escrigué sobre com ella mateixa havia après en aquest any compartit en comú. Això va ser l'inici del treball de memòria (*Erinnerungsarbeit*), ja que totes aquestes històries escrites per cada dona en particular estaven plenes de ressentiments, d'enveges, de gelosia. No irradiaven la nova esperança que volien mostrar i ensenyar a altres dones perquè pogueren aprendre el que havia de ser l'alliberament de la dona. El xoc que fou adonar-nos que totes aquestes dones d'esquerres, conscients de la seua vàlua, i socialistes, eren també filles del seu temps, com qualsevol altra dona, ens va afectar a totes, però alhora va obrir un magnífic camp d'investigació. És a dir, no calia anar molt lluny per a investigar empíricament l'opressió de les dones; podíem començar a investigar amb nosaltres mateixes. A partir d'aquell primer impuls, vaig fer a la Universitat Popular —fundada per nosaltres amb molts altres grups—, una conferència inaugural titulada: «Dones: víctimes o perpetradores? Sobre el comportament de les dones». L'auditori (la Sala de Teatre de la Universitat) estava de gom a gom. La conferència no només va ser objecte de discussió i polèmica llavors, sinó que va ser, a més, traduïda immediatament a set llengües diferents i fou, en certa mesura, el document de fundació, a manera de tesis, del treball de memòria.

Com a grup de formació de l'Aliança Socialista de Dones de Berlín vàrem crear el projecte Formes de Dones (*Frauenformen*) i començarem a investigar-hi, cada una en particular, però al mateix temps en el col·lectiu, com ens havíem convertit en les dones que érem. És a dir, com nosaltres també ens produïem i construïem a nosaltres mateixes. El segon llibre, *Sexualització del cos*,¹ que conté la directriu d'aquest mètode que vam desenvolupar amb el nostre quefer, mostra quins camps havíem de tenir en compte i desenvolupar, mostra els primers treballs preparatoris sobre marxisme, teoria de la ideologia, psicologia crítica i teoria del llenguatge i la cultura, i com havíem d'articular de nou, d'una altra manera, aquestes disciplines, per fer-les apropiades per a la investigació de la socialització de les dones. No cal dir que aquest llibre sobre la sexualització del cos es convertí en un *best seller* i ràpidament va tenir quatre edicions. Només dos anys després de la publicació en alemany, es va traduir a l'anglès, donant així a conèixer internacionalment el projecte del treball de la memòria. Un èxit així implicà naturalment també un excés de treball, ja que vaig rebre moltíssimes invitacions per a fer conferències, per a col·laborar en llibres i també contractes com a professora invitada, primer a Austràlia, després al Canadà, a Dinamarca, a Àustria, als Estats Units i així interminablement. La demanda s'ha mantingut fins avui, és a dir, fins 2018.

Però vostè em preguntava, en realitat, quina relació té el treball col·lectiu amb els individus particulars. I responc concretament: quan vam començar amb el treball de memòria, ja érem un col·lectiu en acció, l'Aliança Socialista de Dones, ja estàvem en camí de possibilitar l'alliberament de les dones. En aquest camí, cada una de nosaltres havia de treballar per eliminar les seues incapacitats intrínseques dins el grup, que afectaven els sentiments, el pensament, els prejudicis, els anhels, i finalment també les capacitats. El treball de memòria es convertí en una complicada passió, ja que és difícil i esgotador canviar una mateixa i, alhora i amb això, moure's amb el canvi del moment històric. I és necessària la passió, perquè es tractava dels individus particulars i cadascuna de nosaltres podia incloure-s'hi. Jo figurava com a directora, però sempre sota la condició que jo també inclogués la meua pròpia història, la meua pròpia memòria, i la presentés a les altres dones per a que poguérem treballar-les en comú. Així, el treball de la memòria es convertí en

¹ El primer llibre el vam anomenar en la primera edició 'Formes de dones. Històries de la vida quotidiana i el projecte d'una socialització femenina' (1980). La segona edició va aparèixer en 1981 amb el títol 'Educació per a la feminitat'. En els deu anys posteriors vam publicar més estudis col·lectius dins la col·lecció «Formes de Dones»: 'Subjecte dona', 'Psicologia crítica de les dones' i

una escola de la percepció, de l'escriptura i del comportament, imprescindible per al ressorgiment en comú.

En l'època del moviment estudiantil, vostè va ser a més fundadora del Consell d'Acció per al Moviment de les Dones que ja en 1968 va obrir cinc escoles bressol o escoletes per a l'educació no-repressiva (Kinderläden) a Berlín. S'ha dit que les escoletes van ser creades per a possibilitar a les dones amb fills formar part d'una manera més activa en el moviment estudiantil. Com va viure vostè com a mare i estudiant aquest moment?

La mateixa pregunta que em fa repeteix una llegenda, a saber, que les escoletes van ser fundades per possibilitar a les mares de participar d'una manera més activa i lliure en el moviment estudiantil. És estrany que s'haja creat aquesta llegenda i es torne a contar una vegada i una altra. Ja que, en realitat, la idea real de fundar les guarderies no era simplement descarregar les dones, sinó que la idea va nàixer de la concepció que, en aquest país reaccionari, no es podria arribar a cap alliberament de les dones si no s'alliberava els fills, que calia començar molt d'hora a educar-los d'una manera, per dir-ho així, no autoritària. Havíem llegit Makarenko i també Wilhelm Reich, i ens vam posar a defensar un altre tipus d'escola i d'educació. Així, es pot dir que les escoletes no van sorgir per les necessitats de les mares i tampoc com a instal·lacions perquè les mares pogueren participar en el moviment estudiantil. Nosaltres érem en realitat molt més radicals i ens interessaven les qüestions de principi: volíem transformar la totalitat de la societat. El concepte de les escoletes no autoritàries estava relacionat en molts aspectes amb la psicoanàlisi, amb el moviment estudiantil, amb la indignació davant l'opressió de les dones en general. Si la memòria no em falla, el Consell d'Acció en aquesta època estava format per tres o quatre mares i jo.

Vostè ha treballat des del 1965 de manera ininterrompuda per a la revista Das Argument, que va ser una referència teòrica insubstituïble per al moviment estudiantil de 1968. Quin tipus de relació creu que hi havia entre el pensament teòric que publicava la revista Das Argument i la praxi del moviment estudiantil?

Quan vaig retornar de Colònia a Berlín, vaig començar a treballar, evidentment, en la revista *Das Argument*; no només perquè mentrestant m'havia casat amb l'editor, sinó també justament per a poder aprofundir en les relacions socials, tan errades, mitjançant un treball teòric acurat. Els primers números de la revista s'ocupaven del feixisme i de l'antisemitisme, de la qüestió polonesa, la guerra a Algèria i també, en tres números consecutius, la revista tractava l'emancipació de la dona, la sexualitat i la dominació. Aquest va ser l'àmbit i el camp teòric en què jo vaig començar a col·laborar en la revista. La meua primera publicació en fou una recensió del llibre de Norman O'Brown, *El futur sota el signe d'Eros*.

En aquesta època, a Berlín, vostè formava com a estudiant part del moviment estudiantil i del moviment de les dones, alhora que col·laborava com a teòrica en la revista Das Argument. Què va implicar per a vostè participar en tots tres àmbits?

Per a mi, la pregunta es plantejaria d'una manera lleugerament diferent. Com ja li he dit, vaig tornar a Berlín i vaig començar a participar en la revista *Das Argument* perquè volia canviar la meua vida i investigar les causes de l'opressió de les dones. Jo ja era més gran que aquells que estaven en el moviment del 1968 com a estudiants. En *Das Argument* havíem treballat i preparat tot els temes que van ser d'actualitat per al moviment estudiantil, de manera que esdevingué la revista d'aquell moment històric i va aconseguir tirades de fins a 20.000 exemplars. Per necessitats personals, és a dir, pel fet de sentir-me en el poble amb la meua filla com atrapada en un parany, vaig buscar el Consell d'Acció per l'Alliberament de la Dona, vaig fundar grups de formació i amb això també vaig provocar l'escissió d'aquest Consell. Les dones que fins aleshores portaven la veu cantant, que eren majoritàriament artistes, van abandonar el grup i es van organitzar de nou com a Pa i Roses (*Brot und Rosen*). La majoria, les dones que es van dedicar amb mi a estudiar i al treball de formació, es va anomenar Aliança Socialista de Dones de Berlín Occidental (*Sozialistische Frauenbund West Berlin*) i començarem a treballar. Érem la major part del temps al voltant de 100 dones compromeses i ens reuníem una vegada al mes en el Ple de Dones, on jo feia conferències sobre els nous resultats de la meua investigació i feia propostes pràctiques.²

Vaig fer prou tard el doctorat en Sociologia i vaig començar a fer classes d'Economia de l'Educació com a professora assistent a l'Institut de Psicologia, i amb això vaig contribuir a construir la psicologia crítica com a ciència del subjecte marxista. Seguia aquestes línies d'investigació al mateix temps que, en l'Aliança Socialista de Dones, participava en el meu grup de formació, en el qual vam llegir juntes fins i tot *El capital* de Marx. Insistíem sempre en accions comunes, organitzàrem, per exemple, un gran congrés sobre l'atur de les dones al paranimf de la Universitat Tècnica de Berlín, practicàvem mètodes de presentació en públic, i fèiem teatre com a il·lustració política. Els estudiants socialistes es concebien en aquell temps i amb tota naturalitat, com a pertanyents al moviment obrer, encara que, evidentment, eren estudiants. I jo estava i estic convençuda que el compromís per l'alliberament de les dones no necessita només de l'estudi de les arrels de la seua opressió, sinó que tam-

² Les conferències, processos de saber, errors i coneixements d'aquell moment s'han publicat mentrestant a *Der im Gehen erkundete Weg. Marxismus Feminismus*, Hamburg, 2015 i *Selbstveränderung und Veränderung der Umstände*, Hamburg, 2018

bé necessita una permanent revisió de les accions pràctiques (perpetra-accions). Però el moviment obrer veia el moviment de les dones amb desconfiança, una desconfiança que es podria caracteritzar com a indiferència o ignorància, expressada de la millor manera en l'acudit d'un company meu que va dir: «el moviment de les dones és només un remolí de superfície». Aquesta ignorància i burla per banda dels dirigents del moviment obrer significaren per a mi una intensificació del meu treball i una ampliació d'aquest amb elements del socialisme i el marxisme que, gràcies a la inclusió de les qüestions plantejades per les dones, es van fer més vius, pràctics i efectius. Això m'ha acompanyat fins avui.

Com acaba de dir, al voltant de 1990 va invertir la pregunta sobre les dones i la fórmula d'aquesta manera: «Dones: víctimes o perpetradores?» A partir d'ací, va reformular la problemàtica al voltant de les dones amb la idea, que vostè resumeix en la tesi, que «ser víctima és una acció (perpetra-acció)». Podria explicar concretament aquesta tesi? ¿En quina mesura relacionaria aquesta tesi amb la Tesi XI sobre Feuerbach de Marx, interpretada des del feminisme?

Jo vaig canviar de lloc la pregunta sobre l'opressió de les dones. La vaig desplaçar de la passivitat de la paràlisi i del ser objecte de la dona a la pregunta per la participació d'ella mateixa en l'opressió. D'aquesta manera, vaig obrir un gran camp d'investigació (el treball de la memòria) així com també vaig fundar una praxi política que pren seriosament i d'una manera activa, autocrítica, les *Tesis sobre Feuerbach* de Marx: la pròpia transformació i la transformació de les circumstàncies coincideixen en la praxi revolucionària.

Vostè va ser la primera a concebre, més enllà de l'ortodòxia marxista i feminista, les relacions de gènere com a relacions de producció, convertint-se així en la principal pensadora i defensora del marxisme-feminisme. Ha canviat la seua postura respecte del marxisme-feminisme després de la caiguda del Mur de Berlín i la crisi del socialisme d'Estat? A què ha renunciat i quines novetats hi ha incorporat?

La caiguda del socialisme d'Estat va fer necessari que les feministes-marxistes pensaren de nou la connexió entre les relacions de gènere i les relacions de producció, per la raó mateixa que la reducció manifesta dels drets de les dones arran de la igualació amb el capitalisme anà acompanyada de l'afirmació segons la qual el socialisme d'Estat havia oprimint les dones en la mateixa mesura que el capitalisme i, al mateix temps, que es tractava d'una opressió diferent pel seu mode de producció no competitiu. En aquell moment històric, jo entenia que les relacions de gènere i els modes de producció no tenien cap relació interna. L'època no era la més adient

per a aquestes reflexions, ja que la decadència dels països del socialisme d'Estat havia afectat l'àmbit teòric i havia alimentat també el dubte sobre una teoria de la societat: de manera que investigar aquesta relació havia d'aparèixer aleshores com una relíquia del pensament anterior. El meu intent de 1993 de concebre les relacions de gènere com a relacions de producció, així com la utilitat de demostrar aquesta proposta amb estudis de casos exemplars concrets de la literatura, l'economia, del rendiment laboral, la moral, la guerra o la sexualitat, és a dir, a través de la relació dels múltiples àmbits en què les relacions de gènere són efectives, mostrava la necessitat de construir una teoria de les relacions de gènere. Resumit breument, això va comportar que l'àmbit acadèmic, que mentrestant havia estat ocupat per una sèrie de sociòlogues feministes, m'exclogués de les seues files. Vaig ser invitada a les oposicions a les noves càtedres de feminisme pertot arreu, però finalment em van rebutjar. Una vegada em va cridar una sociòloga responsable per a explicar-me per què no apareixia en les llistes de persones que havien guanyat la càtedra, encara que jo, per la meua doble titulació en Sociologia i Psicologia, era una candidata adequada i, a més a més, tenia més de 40 títols publicats. Va reconèixer que tenien uns plans determinats per a l'Institut i tenien por que jo els canviés i n'assumís el control. Encara que en aquell moment em vaig sentir molt ferida i decebuda, ara pense que tenia raó. Així doncs, no vaig ser mai catedràtica en cap universitat de la República Federal Alemanya. El títol de catedràtica li l'he d'agrair a una reforma posterior, que va adaptar el claustre universitari a la transformació neoliberal del conjunt de la Universitat.

Enguany celebrem el 200 aniversari del naixement de Marx. Vostè, entre altres coses, és editora del Diccionari històric-crític del marxisme i del Diccionari històric-crític del feminisme. Últimament ha treballat d'una manera encara més intensa, si és possible, en la seua teoria del marxisme-feminisme. Podria exposar el nucli de la seua concepció actual del marxisme-feminisme? Com es podria modificar avui el marxisme des del feminisme?, com podríem actualitzar el pensament de Marx gràcies a una nova interpretació des del feminisme?

He col·laborat enèrgicament des del principi en l'elaboració d'aquest gran Diccionari. Vam començar a treballar ja en 1989, quan el marxisme es va alliberar dels enderrocs de la història. El primer volum d'aquesta obra monumental es va publicar en 1994. Hem publicat fins ara dotze volums i a penes hem passat de la meitat de l'alfabet. En cada volum hi ha entrades feministes. L'any 2015, juntament amb moltes altres dones, vam fundar la Internacional Marxista-Feminista, que enguany es reuneix per tercera vegada, ara a Lund (Suècia). De fet, hi ha una gran xarxa de

feministes marxistes arreu del món, que a més, i a partir de la necessitat de parlar unes amb altres en anglès, també tenen una posició predominant en els països anglofons. Tots els anys escric per a aquesta Internacional conferències d'obertura que continuen desenvolupant el marxisme-feminisme, i he redactat com una mena de manifest, unes tesis que cada any segueixen discutint-se i són aprovades de manera consensuada. Si li sembla, podria incloure-les al final de l'entrevista, com a annex, perquè permeten explicar de la manera més concisa i general, i aprovada democràticament, la posició marxista-feminista.

El marxisme-feminisme entén les relacions de gènere com a relacions de producció. Podria explicar aquesta tesi a partir del pensament de Marx i la novetat que implica re-pensar Marx des del feminisme? Entendre les relacions de gènere com a relacions de producció implicaria per a mi, expressat amb terminologia de Marx, que les relacions de gènere estarien determinades pel mode de producció capitalista. Si no vaig errada, és aquesta la tesi que defensa el marxisme-feminisme?

La discussió sobre les causes, i les possibilitats de canvi, de l'opressió de les dones es va desenvolupar a escala internacional durant més d'una dècada sota el rètol del «Debat sobre el treball domèstic» i després s'hi afegí també el «Debat sobre economia dual». El primer pugnava pel reconeixement del treball de les dones, dut a terme sense remuneració, i per la seua inclusió en la crítica de l'economia política. El segon debat qüestionava el caràcter sistemàtic de l'opressió de les dones i la seua simultaneïtat en diferents formacions socials, com per exemple el feudalisme i el capitalisme. La discussió era subtil i es va fer cada vegada més acadèmica. Jo hi vaig intervenir diverses vegades, l'última amb la proposta d'entendre les relacions de gènere com a relacions en què hi participen les persones en la reproducció de la vida, com a relacions de producció i, inversament, de comprendre sempre les relacions de producció com a relacions de gènere. La meua justificació d'aquesta tesi, que partia de Marx alhora que l'ampliava, era la duplicació de la producció en la producció de la vida (en general la criança dels fills i la cura de les persones grans en sentit ampli) i la producció de mitjans per a la vida (en general els mitjans de producció en sentit ampli) com a punt de partida del funcionament autònom de la darrera com a sistema de l'economia en el capitalisme i el seu predomini sobre la producció de la vida. L'Estat estabilitza aquest predomini (en la mesura que, a través de les lleis de protecció, vetlla perquè no se'n destruesca la base, la producció de la vida). Per fer l'anàlisi de les relacions de producció s'ha d'observar la codificació de la totalitat amb sobredeterminacions, relacions d'articulació i dependències. Els meus estudis em van portar als següents resultats: l'economia de

canvi dominant, del mercat, del profit, del creixement, es basa en una explotació general —no només de les forces productives en actiu, sinó també en l'explotació d'altres (tercers) mons que no produeixen segons aquests principis— i en descurar la cura per la vida de les persones majors i la responsabilitat envers les persones que se n'ocupen per amor a la humanitat i per això no poden ésser tractades com a iguals. De la mateixa manera, l'ordre simbòlic, els àmbits de l'art i la ciència, i el model general de civilització estan travessats i legitimats per aquestes relacions de gènere com a relacions de producció —el que afecta, tanmateix, els subjectes mateixos com a personalitats. Pel que fa a la nostra qüestió sobre les relacions de gènere com a relacions de producció en lògiques temporals diferents, la crítica superadora dels textos marxistes ha portat també a la proposta d'alliberar el concepte de relacions socials de producció de la seua limitació a les pràctiques en la producció de mitjans per a la vida. O millor dit, es tracta de pensar aquestes relacions de producció com quelcom que està lligat a la política i la ideologia, formulades jurídicament, formades moralment i en tots aquests àmbits configurades en relacions de gènere. Investigar les relacions de gènere com a relacions de producció, exigeix una relació diferenciada d'història comparada i d'estudis acurats amb anàlisis de la teoria de la societat i del subjecte. Tots aquests aspectes necessiten encara ser clarificats.

Els darrers anys he elaborat anàlisis històriques sobre les mestresses de casa, les cuineres, sobre el treball domèstic i el treball a la família i sobre el treball addicional necessari. Tots aquests estudis s'han publicat en el *Diccionari històric-crític del marxisme* i també en el *Diccionari històric-crític del feminisme*. Tanmateix, el desenvolupament i els beneficis que aporten la biotecnologia i la tecnologia genètica desplacen ara en la reproducció humana el límit entre la reproducció de la vida i la reproducció de béns d'una manera tan decisiva, que la relació entre les relacions de producció i les relacions de gènere s'ha de pensar de nou. Fins ara es podia dir que el capitalisme, per a la seua expansió, se sotmet a les formes de producció residual domèstica, ara més aviat s'hi expandeix, traspassant els seus límits, de manera que la indústria capitalista entra en els cossos amb gènere i en la seua reproducció. Un antecedent en va ser la medicina dels transplants, que va fer dels cossos recursos d'òrgans utilitzables i aquest negoci, així com els delictes al seu voltant, ha obert un nou camp ocupacional. La medicina reproductiva, però, n'ha ampliat els límits. Semen, òvuls i embrions es transformen en mercaderia; la fecundació i la gestació esdevenen serveis remunerats. La capacitat de tenir fills es pot comprar igual que la força de treball o com es poden comprar els drets d'utilitzar els cossos per a la satisfacció sexual. Mentre parir infants estava organitzat d'una manera no capitalista, la protecció de la dona i el control sobre el seu cos apareixien com una

sospitosa dimensió de les relacions de producció. Però ara els seus òrgans, com abans el semen dels homes, es converteixen ells mateixos en matèria primera o mitjans de producció d'un nou mode de producció que va més enllà de les formes d'individualitat existents fins ara: de la mestressa de casa, de la dona de negocis, de la dona treballadora, de la prostituta, en les quals els cossos amb gènere actuen de manera diferent. Això és el principi d'un desenvolupament, els efectes del qual plantegen noves tasques per a l'anàlisi futura de les relacions de gènere i la política de l'emancipació.

Una altra tesi seua molt interessant i discutida és la tesi de la perspectiva-quatre-en-una, que va presentar de manera sistemàtica en el seu llibre, publicat a Hamburg el 2008, 'La perspectiva-quatre-en-una. Política de dones per a una nova esquerra' (Die-vier-in-einem-Perspektive. Politik von Frauen für eine neue Linke). Com va arribar a aquesta tesi? Què fa aquesta «utopia de dones» tan important? Connectaria aquesta utopia de dones amb la seua idea del treball col·lectiu de memòria? I si és el cas, com?

La perspectiva quatre-en-una és una utopia de dones per a la nova esquerra (*Die Linke*). Aquest projecte, exposat en la primera conferència de les dones després de fundar el partit *Die Linke* el 2007, que vaig organitzar a Esslingen, on visc, vol traslladar diverses problemàtiques acumulades històricament en una política realista revolucionària. Aquesta nova esquerra ha de fer propostes de reforma sense renunciar a la perspectiva radical; això ho ha après de Rosa Luxemburg. És una perspectiva que acaba amb la primacia del treball assalariat sobre el treball no remunerat i també amb els intents poc imaginatius de pensar-los tots dos com si estigueren entrelligats. Més aviat, assigna cada tipus de treball a un àmbit amb els mateixos drets i sap que cada tipus de treball té lògiques temporals diferents. En l'àmbit del treball assalariat té validesa la llei del més ràpid, més racional, d'estalviar temps sense que el producte necessàriament siga pitjor per això. En l'altre àmbit, en què es tracta de la producció de la vida, com més temps s'hi empre, millor serà per als afectats. Això té com a conseqüència que els dos àmbits han de ser entesos com a treball necessari, sense que un estiga per damunt de l'altre, sinó que cada àmbit hauria de tenir la mateixa durada diària per a tots els membres de la societat. Una vegada entesos ambdós en la mateixa mesura com a treball, per a la qual cosa cal molta valentia, hom s'adona que hi ha altres dos àmbits que no havien estat pensats fins ara i també haurien de ser concebuts com a treball. D'una banda, tenim el saber i l'art (la cultura). El desenvolupament de cada un és la premissa del desenvolupament de tots, com ho entén Marx, i nosaltres ho entenem com a desenvolupament de totes les institucions culturals que fan de l'ésser humà ésser humà. Tot això s'hauria

d'incloure en la planificació de la rutina diària de tothom. D'altra banda, i per acabar, la planificació de la societat hauria de fer-se d'acord amb aquest model, les activitats vitals haurien d'organitzar-se temporalment, el que anomenem política hauria de convertir-se en activitat de tothom i no deixar-la en mans de representants polítics. La vida en aquests quatre àmbits —treball assalariat, producció de la vida, cultura i política— és la perspectiva «quatre-en-una». Aquest projecte s'ha donat a conèixer també internacionalment i s'ha traduït a diferents llengües, i és una necessitat urgent d'acord amb la tasca del socialisme. Sens dubte resulta fàcilment comprensible, però portar-la a la pràctica ja és més difícil, perquè també significa que, dintre del capitalisme, on el temps és diners, es proposa un nou ús del temps. Si partim del fet que estem actius 16 hores al dia, però ens necessiten en els quatre àmbits, només podem deixar-nos la pell en el treball assalariat 4 hores, si no volem eternitzar l'opressió de les dones, i descurar la formació de les capacitats humanes o la responsabilitat política envers la societat. D'aquesta manera, la perspectiva quatre-en-una és una brúixola que ens indica la direcció a seguir.

Estimada Frigga Haug, moltes gràcies per aquesta conversa.

ANNEX

Tretze tesis sobre el marxisme-feminisme

(versió del Congrés Segona Internacional de Marxisme-Feminisme, Viena 2017)

Davant la profunda crisi del capitalisme, que ha fet saltar totes les vàlvules de seguretat, davant l'evidència que cada crisi és més forta que l'anterior i fa estralls en el dia a dia i els models de vida, amb una precarietat que afecta d'una manera molt negativa també les dones en el seu aïllament i amb obligacions dobles, vaig decidir convocar fa tres anys les marxistes dins de les feministes —a les quals jo coneixia des del moviment de 1968 arran d'actes, viatges i estades com a professora invitada—, per a deliberar en comú. Va ser el moment en què les forces marxistes-feministes es van unir a nivell global, igual que era global el capitalisme i les seues crisis. En resum, va ser el moment de la Internacional Marxista-Feminista.

En una setmana, 40 dones de diferents parts del món van respondre a la meua primera circular, 34 de les quals es van oferir de seguida a presentar ponències en el congrés que teníem previst. El congrés es va celebrar a Berlín del 22 al 25 de març de 2015 i hi van participar més de 500 dones de 20 països diferents.³ Per evitar que aquesta Internacional

³ La major part de les ponències s'han publicat al llibre 'Camins del Marxisme-Feminisme', *Wege des Marxismus Feminismus*, Heft 314

es convertís en un esdeveniment puntual i projectar-la immediatament al futur, vaig redactar per a l'acte de cloenda 12 tesis, aplegades a tall de consens a partir de les 34 ponències. Per a fer-ho, vaig fer ús del privilegi que tenia, com a organitzadora, de conèixer ja totes les ponències. En un procés de discussió amb moltes veus distintes, es van sol·licitar canvis, millores i ampliacions i finalment vaig redactar, resumint, una nova versió de les tesis. Sobre la pregunta de si el congrés havia de tenir una continuació, no hi va haver objeccions. El congrés següent tingué lloc l'any 2016 a Viena, i de nou van participar més de 500 dones de 30 països diferents; en aquest cas, moltes procedien de països del sud. Calia prosseguir el treball de les tesis, que milloraven constantment. Finalment va quedar pendent de decidir si s'havien d'anomenar *Manifest Marxista-Feminista*, o simplement les *meues* tesis. Per això no van poder ser publicades, però van ser enviades i utilitzades pels diferents grups de dones i traduïdes (l'última vegada han estat traduïdes al francès per una feminista belga en setembre del 2018). Això era el més important.

En la conferència de Viena es van exposar les tesis de nou en el ple i es van tornar a discutir i modificar. I de nou, vam perdre l'oportunitat de publicar els nostres arguments de manera que, com els bons conceptes, pogueren almenys continuar provisionalment divulgant-se. Això ha passat ara amb la versió discutida a Viena, complementada amb una tesi 13 que va sorgir de la discussió preparatòria del congrés de Lund, a Suècia, on se celebrarà [s'haurà celebrat ja quan es publicarà aquesta entrevista] el tercer Congrés, del 5 al 7 d'octubre del 2018. Entenem les tesis com elements de la construcció d'allò que ja hem aconseguit, com a fonaments, com les veus per al nostre Manifest com a Marxistes-Feministes. Són una mena de maleta útil per a ser emprada en el viatge, una maleta sotmesa a discussió sempre de nou en els grans fòrums d'una societat en canvi continu. Molts suggeriments de l'últim congrés (sobre les tècniques de reproducció, la inclusió de les cultures indígenes, la diversitat funcional i la discapacitat) esperen encara ser incorporats a les tesis. Les tesis són un instrument de treball i, alhora, una mena de validació de què som i on volem arribar, pensant que, tant el camí com l'objectiu, van canviant gràcies a la discussió que mantenim conjuntament.

Tretze tesis sobre el marxisme-feminisme

I. Marxisme i feminisme son dues cares d'una moneda (tal i com diu Helen Colley). Però cal afegir que aquesta moneda s'ha de transformar ella mateixa. El marxisme feminista s'aferra al llegat de Marx i, amb això, a la importància de l'anàlisi del treball en forma de treball assalariat i doncs com a força que impulsa el moviment obrer (com emfasitza Gayatri Spivak). Però, gràcies a la seua aspiració de moure al centre de l'anàlisi la resta d'ocupacions de les dones que el marxisme havia obviat, el marxisme-feminisme va més enllà dels intents paralitzants de fer equivalents els treballs a casa i les ocupacions fora de casa com si foren una mateixa cosa, o de pensar-los, inversament, com separats un de l'altre (el debat *dual economy* o *domestic labour*) i es planteja de principi el desafiament d'apropiar-se i desenvolupar el concepte de relacions de producció per a les qüestions de feminisme.

II. Per aconseguir-ho, es parteix (com ja van fer Marx i Engels) de dos tipus de producció: la producció de la vida i la producció dels mitjans per a la vida. Pensar conjuntament ambdós tipus, fa possible investigar *praxis* concretes i els seus efectes en conjunt. Això obre un camp d'investigació gegantí, en el qual s'hauran de buscar les manifestacions del domini, que seran distintes històricament i culturalment, però també les possibilitats de transformar-lo.

III. És obvi que les relacions de gènere són relacions de producció i no quelcom que s'afegeix a aquestes. Totes les pràctiques, normes, valors, autoritats, institucions, llengua, cultura, etc., estan codificades en relacions de gènere. Aquest supòsit fa de la investigació marxista-feminista un treball tan fèrtil com necessari. La simultaneïtat i els vincles existents dintre de les relacions globals en les opressions de les dones, tot tenint en compte les diferències en les opressions històricament concretes, fan necessari compilar el coneixement de les experiències de les activistes internacionals.

IV. El marxisme no és de utilitat ni per a la societat capitalista, ni per a les seues disciplines científiques, ja que l'una i les altres legitimen el domini. Com que el marxisme feminista (com ja deia Marx, però també Luxemburg, Gramsci i Brecht entre altres) parteix del fet que les persones creen elles mateixes la seua història o, millor dit, creen allò que les impedeix crear la seua història, el marxisme-feminisme no és apte per a una acció autoritària des de dalt. Això obre nous camps d'investigació, com ara el treball de memòria, de la mateixa manera que obre una relació històrico-crítica amb un mateix en tant que part del col·lectiu. Així, és, a més una forma de l'autocrítica com a força productiva.

V. Com que tots els membres de la societat, en les seues accions, participen de les relacions de domini i opressió, es necessària una investigació concreta sobre els punts clau del domini que, en el patriarcat capitalista, paralitza o fins i tot impedeix totalment el desig de transformació. Les feministes tenen ací l'avantatge de tenir uns privilegis menors, comparats amb els que s'obtenen amb l'entrada a formar part del poder. Per aquesta raó, tenen menys a perdre i més experiència, alhora, de veure el món des de baix.

VI. Tots els membres de la societat capitalista són maltractats per aquestes relacions de domini i d'opressió. En aquest sentit, encara estan molt lluny de viure en una societat alliberada. Hi ha formes de domini i violència transmeses històricament que no es prolonguen d'una manera continuada o que ho fan a través d'una contradicció en el present. Les formes de violència brutal (contra dones), d'embrutiment, la disposició a la guerra etc. (en aquesta direcció apuntava Zillah Eisenstein) s'han d'entendre com a horrors intempestius, d'antigues relacions. Per a les marxistes-feministes cal superar aquestes relacions de violència com a part elemental de la lluita per l'alliberament: per elles mateixes, per guanyar el seu estatus com a subjectes, així com per rebel·lar-se contra el subdesenvolupament humà-masculí.

Però la violència no és només expressió de relacions tradicionals, sinó també de relacions produïdes en l'actualitat. Per això cal una compressió específica de la crítica i l'anàlisi que evite essencialismes. Les formes més brutals de violència retornen com a horror de les antigues relacions de producció i són al mateix temps producte de les relacions actuals (de producció).

VII. El marxisme-feminisme pren posició a favor de la preeminència del moviment obrer com a subjecte històric i portador de transformacions. Incloure el feminisme dins del marxisme i canviar-los, amb això, tots dos, fa indispensable una mirada crítica sobre el marxisme tradicional, que només té en consideració el moviment obrer. El marxisme és la *Crítica de l'economia política* de Marx més el moviment obrer: això és el que li dona la seua força incomparable. Al mateix temps, això fa visible el seu límit. El destí de la classe obrera mostra també una incapacitat de reconèixer i seguir desenvolupant qüestions que van més enllà de l'horitzó de la lluita de classes. Aquest marxisme tradicional no és capaç de percebre les noves preguntes feministes, així com tampoc les qüestions de l'ecologia. El marxisme ha de continuar desenvolupant-se (com va subratllar Rosa Luxemburg). La plenitud dels diversos moviments socials, així com de la riquesa de l'herència cultural de Marx encara no utilitzada, exigeixen continuar el debat, en el qual han de participar totes les marxistes-feministes. Això ha trobat consens en quasi totes les contribucions (al congrés).

VIII. El debat al voltant de la relació entre raça, classe i gènere (la interseccionalitat) ha de portar-se endavant. La relació entre la classe i el gènere s'ha de continuar investigant d'una manera concreta en totes les societats que estan constituïdes de manera capitalista. Allò que apareix com la qüestió racial ha de contestar-se d'una manera concreta en cada societat i cultura, i relacionar-se amb els altres dos tipus de repressió (això ho han subratllat Ann Ferguson i Gayatri Spivak). El que s'exigeix és un pensament no lineal.

IX. En els canvis que derivaren del fordisme i que es mostraren en l'economia globalitzada d'una crisi a l'altra, i que porten la humanitat a relacions cada vegada més precàries, estan presents les dones, de la mateixa manera que en les praxis i els grups marginals estan presents les perdedores.

X. La desintegració de l'Estat del Benestar occidental en una economia global arrossega les dones a la cura de la vida en el treball domèstic no remunerat, o remunerat d'una manera molt limitada, cosa que s'experimenta en la cadena assistencial global. Podem entendre això com a crisi de la cura, com a conseqüència necessària d'una societat capitalista que, en desplaçar el seu centre econòmic cap als serveis, cau en una espiral de profit que tira mà dels nivells desiguals de les forces productives portant cada vegada a formes més bàrbares de crisi (com suggereix Tove Soiland).

XI. Tenim en comú convertir la vida en el centre de les nostres lluites (entre altres, Montserrat Galcerán, Lise List) i amb això dirigir les lluites a un ritme determinat de manera autònoma però en comú. Podem seguir també la proposta d'analitzar les crisis en la vida com a conseqüència de lògiques temporals desiguals dins d'àmbits jerarquitats (Frigga Haug), per això Haug proposa com a política la perspectiva quatre-en-una, és a dir, fer política per tal que puguem disposar del nostre temps i així, no igualar tots els àmbits sinó més aviat desjerarquitzar-los mitjançant la universalització. Només si tothom és actiu en tots els àmbits, serà possible una societat alliberada.

XII. Les nostres lluites estan dirigides contra el domini i són radicalment democràtiques —això vol dir que cal fer també política des de baix. La nostra resistència està situada, culturalment i temporal, en llocs diferents. Però el que ens uneix a Marx és voler «acabar amb totes les relacions en què les persones són unes criatures humiliades, esclavitzades, abandonades». Organitzar un congrés marxista-feminista i trobar amb això diversos modes de fer front a la cooperació i al conflicte, es un mitjà per a la nostra tasca de traduir la nostra resistència en un moviment marxista-feminista que perdure en el temps.

XIII. Les marxistes-feministes no acceptem ja quedar-nos en la posició en què es va col·locar a les dones en el moviment obrer, com a dones que encarnen i garanteixen la pau, mentre els homes fan les guerres. No ens deixem enganyar per aquesta política, sinó que volem prendre la responsabilitat total. Pensem que la força feminista és imprescindible en l'actual situació mundial, plena de crisis i guerra. Una força plena, alhora, de responsabilitat i possibilitats. ☪

Traducció de Vanessa Vidal